

UDK:930

Fazliddin CHORIYEV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail. choriyevfazliddin8@gmail.com

T.f.d., prof. K.Saipova taqrizi asosida

O'ZBEKISTON SSRNING QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARINING EKSPORT FAOLİYATI (1946–1990 YILLAR MISOLIDA)

Аннотация

Mazkur maqolada O'zbekiston SSRning 1946–1990 yillar oralig'ida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilishdagi faoliyati, uning asosiy yo'nalishlari, eksport tarkibi hamda xalqaro iqtisodiy aloqalar tizimidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda arxiv manbalari, statistik ma'lumotlar va tarixiy adabiyotlardan foydalanilgan. O'zbekiston SSRning eksport faoliyati, ayniqsa paxta, meva-sabzavot, ipak va vino mahsulotlari eksportida muhim o'rin egallagan.

Kalit so'zlar: Eksport, qishloq xo'jaligi, paxta, xalqaro savdo, tashqi iqtisodiy aloqalar, Osiyo, Afrika, mamlakat.agrotehnika, ipak, sabzavot, aloqalar, paxtachilik, suv, resurs, geografiya, rejalashtirish, meva.

ХАРАКТЕРИСТИКА НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА УЗБЕКИСТАНА В ГОДЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Аннотация

В статье анализируется деятельность Узбекской ССР по экспорту сельскохозяйственной продукции в 1946–1990 годах, её основные направления, структура экспорта и место в системе международных экономических отношений. В исследовании использованы архивные источники, статистические данные и историческая литература. Экспорт Узбекской ССР, особенно хлопка, фруктов и овощей, шёлка и винодельческой продукции, занимал важное место.

Ключевые слова: Экспорт, сельское хозяйство, хлопок, международная торговля, внешнеэкономические связи, Азия, Африка, страна.agrotehnika, шёлк, овощи, отношения, хлопководство, вода, ресурсы, география, планирование, фрукты

CHARACTERISTICS OF THE NATIONAL ECONOMY OF UZBEKISTAN DURING THE SOVIET UNION

Annotation

This article analyzes the activities of the Uzbek SSR in the export of agricultural products in 1946-1990, its main directions, export structure and its place in the system of international economic relations. The study used archival sources, statistical data and historical literature. The export activities of the Uzbek SSR, especially cotton, fruits and vegetables, silk and wine products, occupied an important place.

Key words: Export, agriculture, cotton, international trade, foreign economic relations, Asia, Africa, country.agrotechnics, silk, vegetables, relations, cotton growing, water, resources, geography, planning, fruit.

Kirish. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda O'zbekiston SSR iqtisodiyoti Sovet Ittifoqi tarkibida agrar yo'nalishda rivojlana boshladi. Ushbu jarayonda qishloq xo'jaligi, ayniqsa paxtachilik sohasining tiklanishi va modernizatsiyasi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Mamlakat xalq xo'jaligining tiklanish jarayoni bilan bir qatorda, O'zbekiston SSRning xalqaro savdo tizimida tutgan o'rni ham shakllandi. O'zbekiston SSR tomonidan ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining katta qismi, xususan paxta, ipak, vino va sabzavot mahsulotlari eksportga yo'naltirilgan edi. Mazkur maqolada 1946–1990 yillar oralig'ida O'zbekiston SSRning qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilishdagi faoliyati tahlil qilinadi. Bu davrda tashqi iqtisodiy aloqalar davlatning nafaqat iqtisodiy omillarini, balki siyosiy tomondan nufuzini yaxshilashga turtki berar edi. Chunki 1970-yillardan keyin xalqaro munosabatda O'zbekiston SSRning alohida uchinchi dunyo mamlakatlari bilan aloqalarni yo'lga qo'yishi, uning xalqaro nufuziga ijobiy tasir ko'rsatdi. Bu omillar bilan esa eksport bozorida qishloq xo'jalik mahsulotlari, shuningdek Osiyo va Afrika bozorlari uchun qishloq xo'jalik texnikalari yuborilishi, bu davlatlar bilan keyingi munosabatlarida ijobiy tasirga ega bo'lishida katta ahamiyat kasb etdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston SSRda ikkinchi jahon urushidan keyin xalq xo'jaligini boshqarishning iqtisodiy usullarining kuchayishi bilan sotsialistik xo'jalik hisobi o'rtasida yuzaga keladigan mulkiy munosabatlarni

huquqiy tartibga solishga alohida ahamiyat berildi. Mulkiy munosabatlarning huquqiy shakli sifatida shartnomalar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xarid qilishda keng qo'llaniladi. Ushbu munosabatlar shakli sotsialistik tashkilotlar o'rtasida rejalashtirilgan ko'rsatkichlar va qabul qilingan majburiyatlarni to'g'ri bajarish bo'yicha partiyalarning tashabbuslarini har tomonlama rivojlantirishga yordam beradi, mahsulot sifati ustidan nazoratni kuchaytirishga imkon beradi va moliyaviy intizomni mustahkamladi. Bu davr qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tashqi bozorga eksporti bo'yicha Haydarov I.M va Xolmurodov R.M o'zlarining imiy maqolalarida eksport mahsulotlari va tashqi aloqalar bo'yicha juda ko'p manbalarni ilmiy tahlil qilganlar. Xususan, ularning ilmiy izlanishlari natijasida quyidagilarni alohida ko'rsatib o'tish mumkin. "KPSS MK yanvar Plenumining 1961 yilgi qaroriga muvofiq, kolxoz va sovxozlardan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining barcha turlarini xarid qilish yagona shakl shartnoma orqali amalga oshirilganligan" [1]. Bu yerda biz, birinchi navbatda, O'zbekiston SSRda qishloq xo'jaligining eng muhim tovarlaridan biri bo'lgan pillani xarid qilish bo'yicha shartnoma munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqib tahlil qilish orqali shuni qayd qilish lozim. Ipak qurti pillalari shartnoma asosida xarid qilinadi, lekin ularning bajarilishi va ushbu texnik o'simlikni xarid qilish bo'yicha shartnoma munosabatlarining tuzilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Aksariyat qishloq xo'jaligi mahsulotlari ham oziq-ovqat, ham sanoat uchun xom ashyo

bo'lib xizmat qilsa, pilla faqat ishlab chiqarish va texnik maqsadlardagi mahsulot bo'lib, uning iste'molchilari to'qimachilik sanoati korxonalari — ipak o'rash fabrikalari, shuningdek, donni qayta ishlash korxonalari hisoblanadi.

Ma'lumki, ipak qurti pilla yetishtirish mavsumiyligi bilan ajralib turadi. Xarid qilish kompaniyasi taxminan bir hafta davom etgan. Amaldagi asosiy pilla quritgichlari shartnomada belgilangan miqdordagi ipak qurti pillasini belgilangan muddatlarda mustaqil va samarali xarid qila olmagan. Shuning uchun ipak qurti pillasini yig'ish vaqtincha qabul qilish punktlari tomonidan amalga oshirilib, fermer xo'jaliklari pillani kichik partiyalarda yetkazib berar edi. Yakka tartibdagi ipakchilik xo'jaliklarini vaqtincha yig'ish punktlariga joylashtirish, har bir mahsulotni eksport salohiyatiga tayyorlash va iqtisodiy rivojlangan bazi mamlakatlar bilan tashqi savdi aylanmasidagi ishtirokini kengaytirish uchun xalq xo'jaligi tomonidan texnik-iqtisodiy asoslarni hisobga olgan holda amalga oshirilgan.

Vaqtinchalik yig'ish punktlari mustaqil xo'jalik birliklari hisoblanmagan. Ular asosiy xalq xo'jaligi obyektlari (pudratchilar) nomidan va xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda ishlaganlar. Ipak pillasini pudrat shartnomasi bo'yicha birlamchi yetkazib beruvchilar kolxozlar, sovxozlar va boshqa davlat tashkilotlari — ilmiy-tadqiqot muassasalarining tajriba, tajriba ishlab chiqarish va o'quv-tajriba xo'jaliklari hisoblangan. EBundan tashqari, alohida hollarda, ba'zi shaharlarda, asosiy Hindiston yong'og'ini quritish obyektlari (pudratchilar) bilan shartnoma bo'yicha ish olib boruvchi fuqarolar pilla yetkazib beruvchi sifatida ishtirok etishlari mumkin edi [2]. Pillalar iste'mol qilish xususiyatiga ko'ra sanoat va naslchilik pillalariga bo'linadi. Bu shartnoma tomonlarini aniqlashga ta'sir qiladi. Asosiy Hindiston yong'og'i quritgichlari sanoat pillasini xarid qilish bo'yicha pudratchi bo'lsa, grenaj zavodlari naslchilik pillasi bo'yicha pudratchilar vazifasini bajargan. Turli idoraviy tashkilotlar qishloq xo'jaligining boshqa turlari, xususan, meva va uzumni xarid qilish bilan shug'ullansa, tuman bosh kokos quritgichi O'zbekiston SSR Qishloq xo'jaligi vazirligining ipak tayyorlash bosh boshqarmasi tarkibidagi yagona tashkilot hisoblangan. Bunday shuni xulosa qilish mumkinki, bazi sohalarining rivojlanishi boshqa, sohalar import va eksportiga ham bog'liq edi.

Pilla bo'yicha pudrat shartnomasi taraflari orasida grenazorlar alohida o'rin tutadi. Ba'zi hollarda ular pudratchi, ba'zilarida esa rejadon ortiq hosil olingan naslchilik pillasi bo'yicha yetkazib beruvchi vazifasini bajarar edi. Bu grena zavodlari ishlab chiqarish rejasida belgilanganidan ancha ko'p pilla olganida yuzaga kelardi. Keyin ular ortiqcha xomashyoni ipak to'qish zavodlariga yoki asosiy pilla quritgichlariga sotardilar. Ipak pillasi yig'im-terim zavodi bilan ipak o'rash

fabrikasi o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlar yetkazib berish shartnomasi bilan tartibga solinar edi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali mavzuning manbalar tahlili qismi turli yillardagi iqtisodiy tovarlar va yillarni taqqoslab berdi, shuningdek bu orqali turli tovarlarning qanchalik foiz hisobida yuborilishi, va malum hududda shu mahsulotga yetishtirish uchun alohida e'tibor berilganini kuzatishimiz mumkin.

Shuningdek, maqolada tarixiylik, analiz va sintez, qiyosiy-tipologik tahlil, izchil-xronologik yondashuv usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston SSRning tashqi aloqalari butun ittifoq bo'ylab va undan tashqari dunyoning 58 davlati bilan amalga oshirilgan. Bu aloqalar avval "1960-yillargacha dunyo bo'ylab 42 davlat bilan aloqalar yo'lga qo'yilgan" [3]. bo'lsa, 1960-yildan boshlab xalq xo'jaligi kompleksining tuzilishidan keyin bu jarayon jadal ravishda tezlash. Aynan xalq xo'jaligi kompleksi tashkil topishi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining eksportida sezilarli darajada siljishini amalga oshirdi. Agar 1946–1955 yillarda O'zbekiston SSR qishloq xo'jaligi va eksport faoliyatining tiklanishini tahlil qiladigan bo'lsak quyidagilarni alohida ko'rsatish lozim. Urushdan keyingi yillarda O'zbekiston SSRda qishloq xo'jaligi sohasida tiklanish jarayonlari boshlangan. Paxtachilik yetakchi tarmoq sifatida qayta tiklandi. "1946–1950 yillarda paxta xomashyosining eksportdagi ulushi 70 foizdan oshdi" [4]. Bu davrda eksportning asosiy yo'nalishlari Sovet Ittifoqining ichki respublikalari va Sharqiy Yevropa mamlakatlari bo'lgan. Eksport hajmining o'sishi davlat rejalashtirish siyosati bilan chambarchas bog'liq edi. 1956–1970 yillarda esa eksport salohiyatining shakllanishi O'zbekiston SSRda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshdi. Bu davrda yangi sug'orish tizimlari barpo etilib, suv resurslaridan foydalanish samaradorligi oshirildi. Eksport tarkibida paxtadan tashqari meva-sabzavot, vinohilik va ipak mahsulotlari ulushi ham o'sdi. Sovet tashqi savdo siyosati doirasida O'zbekiston SSR mahsulotlari GDR, Polsha, Chexoslovakiya, Vengriya va Bolgariya kabi mamlakatlarga eksport qilindi.

Tahlil va natijalar. 1971–1990 yillarda eksport geografiyasi va xalqaro aloqalar

1970-yillarning oxiridan boshlab O'zbekiston SSR xalqaro iqtisodiy aloqalar tizimida faol ishtirok eta boshladi. "Eksport geografiyasi kengaydi: paxta va meva-sabzavot mahsulotlari Osiyo va Afrika mamlakatlariga eksport qilina boshlandi" [5]. Ayniqsa 1980-yillarda O'zbekiston SSRning xalqaro savdodagi salmog'i sezilarli oshdi. Bu jarayonda Sovet Ittifoqining Afrika va Osiyo mamlakatlariga iqtisodiy yordam siyosati muhim rol o'ynadi.

1960–1985 yillarda O'zbekiston SSR qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti

Yillar	Eksport hajmi (mln so'm)	Asosiy eksport mahsulotlari
1960	320	Paxta, ipak, vino
1970	480	Paxta, sabzavot, vino, meva
1980	670	Paxta, meva-sabzavot, ipak
1985	720	Paxta, vino, go'sht-sut mahsulotlari

Eksport tarkibi va asosiy yo'nalishlar

Mahsulot turi	Eksportdagi ulushi (%)	Asosiy yo'nalish mamlakatlari
Paxta	60	GDR, Polsha, Chexoslovakiya
Ipak	10	Vengriya, Bolgariya
Vino	8	GDR, Chexoslovakiya
Meva-sabzavot	15	Afrika mamlakatlari, Suriya, Liviya
Go'sht-sut mahsulotlari	7	Osiyo mamlakatlari[6].

Xulosa va takliflar. 1946-1990 yillar mobaynida O'zbekiston SSR qishloq xo'jaligi mahsulotlarining eksport faoliyati respublika iqtisodiyotining rivojlanishida muhim omil bo'ldi. Eksport tarkibida paxta yetakchi o'rinda turgan bo'lsa-da, 1970–1980 yillarda vinohilik, ipakchilik va meva-

sabzavotchilik tarmoqlari ham sezilarli o'sishga erishdi. O'zbekiston SSRning eksport faoliyatida Osiyo va Afrika mamlakatlari bilan aloqalar kuchaydi, bu esa sovet tashqi siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib xizmat qildi. 1960-1985 yillarda O'zbekiston SSR oziq-ovqat mahsulotlari

eksportining Osiyo va Afrika mamlakatlariga yo'naltirilish sabablari siaftida quyidagilarni ko'rsatish mumkin. 1960–1980-yillar – bu “sovuq urush” davrining eng faol bosqichi edi. Shu yillarda ittifoq respublikalari o'z iqtisodiy ta'sirini Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlariga yoyish siyosatini yuritgan. Yevropa mamlakatlari (ayniqsa G'arbiy

Yevropa) kapitalistik tizimga mansub bo'lgani uchun, ittifoq respublikalari bilan savdo aloqalari cheklangan edi. Aksincha, Osiyo va Afrikadagi yangi mustaqil bo'lgan davlatlar (Misr, Hindiston, Jazoir, Efiopiya, Afg'oniston va boshqalar) Sovet Ittifoqi uchun strategik hamkorlarga aylandi.

ADABIYOTLAR

1. Саипова К. Т. Экспортная политика УзССР в системе союзного хозяйства. Тошкент, 2010. -Б.5.
2. Народное хозяйство Узбекской ССР: статистический ежегодник, 1975–1985 гг. -Б.48
3. FAO. Irrigation in Central Asia in figures. Rome, 1989
4. Иброхимов А. Ягона халқ хўжалик комплекси - иктисодий тараққиётнинг моддий негизи. -Т.: Ўзбекистон, 1982. -Б.
5. Холмурадов Рашид Маматкулович Вклад Узбекской Сср В Экономическое, НаучноТехническое и культурное сотрудничество СССР с Германской с.Демократической Республикой (1949 - 1975 гг.) дисс...Т. 1984
6. Ўзбекистон Миллий Архиви материаллари Ф.Р. 2661 О. 1 Д 232. Л. 113